

373.31(082)

178 Міністерство освіти і науки України
Криворізький державний педагогічний університет
Кафедра педагогіки і психології

*ПРОБЛЕМИ ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
РЕФОРМУВАННЯ ШКОЛИ*

**Збірник наукових та науково-методичних праць
викладачів кафедри педагогіки і психології
Криворізького державного педагогічного університету**

Випуск 3

*Присвячено 75-річчю
Криворізького державного
педагогічного університету*

**Кривий Ріг
2005**

І. А. Щербина, А. В. Козлов, В. В. Корольський, І. Р. Хміль, П. І. Шевченко. Їхній педагогічний досвід, життєва мудрість, відданість педагогічній справі є набутком сучасного покоління студентської молоді.

Нині університет є визнаним центром відродження і пропаганди духовних надбань українського народу, поширення психолого-педагогічних, гуманітарних та екологічних знань серед мешканців великого промислового регіону, надання різноманітних освітньо-культурних послуг.

В університеті є всі умови для якісного навчання майбутніх фахівців, їхньої науково-пошукової, спортивної і художньої діяльності, творчого змістовного дозвілля, всебічного інтелектуального і духовного розвитку. Це забезпечує всебічну підготовку вчителів до повноцінного виховання нового покоління громадян України.

ФУНДАТОР КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ (до 150-річчя від дня народження С. Ф. Русової)

Любар О. О.

У статті досліджується внесок С. Ф. Русової до створення концепції національної системи освіти і виховання в УНР, вплив її педагогічних поглядів на стратегію розвитку освіти в українській незалежній державі.

The article investigates the problem of S. F. Russova's contribution to the creating the concept of national system of education in Ukraine, and the influence of its pedagogical views on the strategy of developing education in the Ukrainian independent state.

Видатному українському педагогу, просвітителю Софії Федорівні Русовій у наступному році виповнюється 150 років від дня народження. Її невтомна праця в царині педагогіки, освітньої справи, вітчизняної історії, красного письменства, громадської і політичної діяльності надає їй чільне місце у пантеоні борців за духовне відродження української нації, розбудову національної школи.

Все життя і діяльність С. Ф. Русової мають пізнавальне значення для молоді у справі служіння українському народу, подвижницькій діяльності на ниві розбудови національної школи і освіти в Україні. Народившись в інтелігентній сім'ї іноземців – батько Федір Ліндфорс, – швед; мати – Ганна Жерв'є – французька, Софія увійшла до вітчизняної історії вірною дочкою українського народу.

Цей приклад стверджує провідну роль у розвитку особистості таких чинників як виховання і соціальне середовище. У дитинстві, яке пройшло в селі Олешня на Чернігівщині, дівчинка спілкувалася із сільськими дітьми і засвоювала традиції, звичаї, обряди, дитячий фольклор місцевої людності, від батьків дізнавалася про великих українців: Т. Г. Шевченка, М. В. Гоголя, І. П. Котлярьського та ін. Середовище, в якому перебувала юна Софія, вплив батьків, української літератури та історії позитивно відбилися на формування її світоглядних позицій і свідомості. Уже в п'ятнадцять років вона вирішила допомагати людям у поширенні освіти і організації правильного виховання.

У 1871 році, будучи п'ятнадцятирічною дівчинкою, вона разом із сестрою Марією виявила бажання відкрити у Києві український дитячий садочок. Це бажання виникло внаслідок глибоких роздумів про те, чому в головному місті України – Києві діти змалку виховуються у чужомовній культурі. І ось у 1871 році в Києві постає перший український дошкільний заклад. Про цей період свого життя Софія згадувала: “Коли ж подала моє прохання тодішньому попечителєві шкільної округи Антоновичеві, він з недовір'ям похитав головою. “Ви самі ще дитина... Хто ж вам довірить дітей”. Але все ж дав свій дозвіл”.

Відкриття українського дитячого садка стало помітною подією київського життя. Вся київська інтелігенція зацікавилася його роботою, намагалася віддати своїх дітей і онуків до нього. Першим, хто відвів своїх дочок до цього садка, був видатний український драматург Михайло Петрович Старицький. З цього часу він заприятелював із молодою вихователькою Софією Ліндфорс, допомагав їй у роботі, вона стала бажаним гостем сім'ї Старицьких, де тоді збирався цвіт української

інтелігенції – Микола Лисенко, Михайло Драгоманов, Володимир Антонович, Павло Чубинський, Олександр Русов (майбутній чоловік Софії) та інші знані кияни. У процесі спілкування з цими визначними діячами української культури остаточно сформувався її світогляд, вона розумом, серцем і душею пройнялася бідною українського народу, віддала всі свої сили на визволення народу з приниження і темряви.

З цього часу аж до смерті (померла 1940 р. у Празі), вона невтомно і незрадливо працювала на ниві українського шкільництва.

Праці С. Ф. Русової, її видатних сучасників (М. С. Грушевського, І. І. Огієнка, І. М. Степенка та ін.), діяльність очолюваного нею департаменту дошкільної і позашкільної освіти Міністерства освіти і мистецтва УНР, аналіз історичного досвіду навчання і виховання учнівської молоді в Україні склали концепцію національної освіти в Українській Народній Республіці (УНР). В основу її було покладено такі провідні принципи: громадсько-державний характер освіти, коли ініціатором національної школи є не тільки держава, а й батьківська громадськість; рівні права усіх громадян незалежно від національності, раси, соціального походження і становища, статі, віросповідання на здобуття загальної освіти; навчання дітей рідною мовою, вивчення української мови – обов'язкове для учнів будь-якої національності; різнотипність і диференціація навчальних закладів; демократизація усіх сторін шкільного життя, запровадження в освітянську практику виборів керівних органів школи, вчителів та інших працівників школи; використання найдоцільніших варіантів навчальних планів і програм з урахуванням інтересів і можливостей учнів та батьків; найвищим органом управління навчального закладу є шкільна рада, яка обирається на демократичних засадах; пріоритетний характер фінансування та морального забезпечення школи за рахунок фондів освіти, що формувалися із різних джерел доходів (місцевого бюджету, вкладів зацікавлених відомств, підприємств, кооперативів, товариств, приватних осіб, благодійних організацій, надходжень за платні послуги школи); повна фінансово-господарська самостійність школи і народний характер

освітньо-виховної діяльності школи. Реалізація цих принципів забезпечила створення нової демократичної системи освіти в УНР. Згідно положень цієї концепції першочерговим завданням вважалося введення безплатного і обов'язкового навчання у нижчих та вищих початкових школах України. Уже у 1919 році в Україні діяло 50244 початкових шкіл, 1211 вищих початкових училищ, 865 гімназій, 72 реальних, 89 комерційних, 19 торгових, 53 духовних училищ тощо.

Була проведена українізація школи всіх ступенів від початкових до двох університетів, які відкрилися в Києві та Кам'янець-Подільську. Вперше було засновано Українську Академію Наук, Педагогічну Академію, Академію мистецтв, Національну бібліотеку, історичний Український музей, Державний симфонічний оркестр тощо. Почало діяти ряд великих видавництв, які випускали твори українською мовою “в нечуваному тоді числі примірників: весь край укритися сіттю українських книгарень тощо”.

Після повалення УНР новий режим зірвав процес національного відродження шкільництва в Україні.

Прийняте у травні 1919 р. Положення про єдину трудову школу УРСР, наступні нормативні документи про освіту докорінно змінюють концептуальні засади діяльності радянської школи. Вона стає провідником комуністичної ідеології, важливим засобом виконання завдань нової влади щодо виховання юних громадян. Повсюдно мала місце дискримінація українців у навчанні, особливо у вищій школі. До вищих навчальних закладів обмежувався прийом молоді не пролетарського походження; студенти, які проявляли вільнодумство, а також ті, що мислили не категоріями більшовицьких догм, підлягали виключенню з навчальних закладів. Замість існування різноманітних і диференційованих шкіл була впроваджена єдина трудова школа з єдиними навчальними планами і програмами, які аж ніяк не враховували інтереси і можливості учнів навчальних закладів, соціального середовища.

Якщо на перших порах існування радянської системи освіти і виховання допускалося навчання дітей на рідній мові, то в міру посилення

русифікації українців “Основи Законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту” від 14 серпня 1979р., проголошують езуїтський принцип: “свобода вибору мови навчання; навчання рідною мовою або мовою іншого народу СРСР”. Це породило масові закриття шкіл з українською мовою навчання, звільнення учнів від вивчення української мови і літератури, звуження функціонування рідної мови у всіх сферах державного і суспільного життя.

Ця антинаукова, антипедагогічна система освіти і виховання молоді припинила своє існування із ліквідацією комуністичного режиму. Із створенням української незалежної держави в основу розбудови української школи була взята концепція національної освіти, серцевиною якої були педагогічні ідеї С. Ф. Русової.

Провідною ідеєю С. Ф. Русової є ідея національної школи. У своїй праці “Національна школа” педагог переконує, що ідея національної школи є не витвором українських педагогів, а надбанням всесвітнього виховання. “Намагання усіх народів до забезпечення своєї державної і культурної незалежності наворачтають їх (народи. – ред.) до національної школи, бо усім уже зрозуміло, наскільки нація, яка пройшла через таку школу, буде дужчою другої нації, яка її не проходила. Школа – великий фактор формування нації” [1, с. 391].

Педагог однозначно вважає, що національна школа остаточно утворює націю.

Рідна, українська школа, на думку С. Ф. Русової, є першою політичною і соціально-педагогічною вимогою кожного народу, який скидає з себе ту кригу байдужості, якою окуто було його серце за часів утисків і пригноблення вільної думки, його національної свідомості. Ця позиція видатного педагога і державного діяча актуальна і в наш час, бо недостатня увага з боку держави до розбудови національної школи сьогодні гальмує розвиток самої держави.

Свої висновки щодо ролі національної школи в житті суспільства С. Ф. Русова вивела на основі аналізу світового досвіду шкільництва, який показав, що прогрес мають ті народи, які збудували добре організовану

національну школу. За приклад вона ставить народи Німеччини, Англії, Японії, які краще інших вичерпали у своєму вихованні власні глибокі національні скарби і надали вільний розвиток національній психології. У таких державах національне виховання виробляє у дитини, стверджує С. Ф. Русова, не подвійну хистку моральність, а міцну, цільну особу.

Педагог вважає, що українська національна школа має за мету українськими засобами виховувати розумну працювиту дитину, не відірвану від свого рідного народу, а навпаки – пов’язану з ним пошаною до усього свого, знаннями того серед чого вона виросла. З таких дітей Україна справді мала б рідних синів – щирих робітників на ниві народній, творців її майбутньої літописної долі. Отже, національна система освіти і виховання має формувати національно свідомих громадян української держави. Ці переконання С. Ф. Русової стали нормою її життя, науковою позицією, мірилом справжньої духовної цінності. С. Ф. Русова бачить національну школу з усіма ступенями – від дитячого садка до університету. Для учнів школа повинна бути чимось рідним, що задовольняє усі потреби. Вона дає їм не тільки знання, але і розваги, дає радість власної творчості і щастя спільного товариського життя [2, с. 392].

У системі національної освіти і виховання Софія Русова надзвичайну увагу приділяє дошкільному вихованню, яке, на її думку, є мостом, що перекидається між школою й родиною. Саме в цей період закладаються цільність особистості, її устремління, нахили. Коли дитячий “ранок”, пише С. Ф. Русова, проходить у несприятливих обставинах, дитина виростає слабою, з хисткою волею й небезпечними нахилами. Кожна дитяча установа має насамперед бути для дітей “хатою радості, де діти могли б вчитися без примусу, гратися, перебудовувати в оточенні щирої приязні задовольняючи свої дитячі такі своєрідні інтереси й потреби” [3, с. 163].

У своїх працях “Націоналізація дошкільного виховання”, “В дитячому садку”, “Дошкільне виховання” та інших глибоко розробляє методику навчання та виховання дітей: досліджує проблеми розвитку мови і мовного навчання, науки чисел, морально-соціального виховання, підготовки педагогічних кадрів (садівниць) тощо.

Не применшуючи роль дошкільного виховання, Русова виключне значення у зрощенні дітей надає матері, називаючи її найкращим керманичем, природною вихователькою. Тому С. Ф. Русова наполягає, щоб виховання розпочиналося з народження дитини. Засобами колискової, забавлянок, народних казок, ігор, пісень, лічилок, загадок тощо має здійснюватися прилучення дітей до національної культури та етнізації особистості. Педагог стверджує: “Нація народжується коло дитячої колиски, лише на рідному ґрунті, серед рідного слова, з пісні здатна вирости національно свідома дитина”. Найдієвішим засобом національного виховання Русова визнає рідне слово. Саме через слово дитина сприймає духовні цінності народу, його світобачення та світосприймання, здійснюється її художньо-образне мислення, засвоюється нею мораль, історичний досвід народу тощо. Рідна мова, на думку С. Ф. Русової, є найголовнішим засобом для розвитку розуму, є засобом утворення думки.

Велике значення в національній школі Русова віддає вивченню літератури, вона має проводитися з першого ступеня дитсадка і складається з найпростішого матеріалу, народних казок, пісень, загадок, прислів'їв. Крім народної літератури у національній школі мають використовуватися твори найкращих письменників. Українська класична література має вивчатися глибоко, бо вона вся пройнята щирим демократизмом і гарячим патріотизмом.

Поруч із мовою в національній школі має вивчатися історія і релігія. Ці предмети, на думку педагога, сприяють розвитку національної свідомості. Релігійне навчання мусить позбавитися свого догматичного характеру і прийняти більш морально-життєвий напрямок. Велике значення мають хоріві співи, духовні і церковні. В національній школі не можна не звернути увагу на вивчення географії, це наука близька до природознавства [4, с. 392].

Велику роль у вихованні української молоді педагог відводить мистецтву, яке є виявом національної свідомості і має посісти гідне місце у шкільній освіті.

Перу С. Ф. Русової належать фундаментальні праці з дидактики, зокрема дослідження процесу навчання. Основним фактором навчання вона вважає учня, його сили, нахили, тож “вихідною точкою цілого процесу навчання є сама дитина, а кінцевою метою – громадянство, себто підготовка з учня діяльного громадянина” [5, с. 385].

Дотримуючись народно-педагогічної мудрості “Вік живи – вік учись”, педагог стверджує, що розумовий процес ніколи не закінчується, і в ньому мають найбільше значення не так привласнені йому факти і звички, як розвиток нахилу до знання, до шукання нових фактів, до утворення нових розумових звичок [6, с. 381].

У своїй “Дидактиці” С. Ф. Русова досліджує ціль навчання, його завдання, дидактичні правила, мотиви, цінності навчання, структуру уроку, методи його проведення тощо.

Головним завданням у національній школі є, на думку С. Ф. Русової, “пробудження у дітей інтересу до науки, до правди, добра і краси, координація рухів до найкращого виконання всяких уміlostей” [7, с.382]. Вона вважає, що треба не вчити дитину, не давати їй готове знання, хоч би й саме початкове, а більш усього збудити в дитині її духовні сили, розворушити цікавість, виховати її почуття, – щоб очі дитини вмiли бачити, вуха дослухатися до всього, рученята вмiли заходжуватися й коло олівців, і коло ножиць, і коло глини, й коло паперу. Категорично засуджує вона бездумну сувору шкільну дисципліну, виступає за панування у навчальному закладі жвавого настрою, веселості, поваги, уваги і любові до дітей.

С. Ф. Русова переконана в тому, що в рідній школі розкриватимуться всі природні задатки дитини, яка набуватиме гармонійного розвитку. Це можливе при умовах, якщо виховання буде індивідуальним, пристосованим до природи дитини; національним, відповідатиме соціально-культурним вимогам життя; буде вільним, незалежним від певних вимог на ґрунті громадської організації.

У демократичній рідній школі весь зміст освіти і організація навчання мають відповідати національним інтересам, враховувати освітні

традиції українського народу, здобутки національної культури, особливості української дитини. Остання, підкреслює С. Ф. Русова, не дуже експансивна, вона занадто вразлива й часто-густо ховається од інших своїми переживаннями; до неї треба підходити з ласкою, повернути її до себе повагою до її індивідуальності, треба збудити її цікавість, тоді виявиться талановита вдача дитини й озветься її глибока чуливість.

Педагог постійно нагадує про необхідність врахування індивідуальних особливостей дітей. Образно порівнюючи дітей із кущами в саду, вона підкреслює, що як серед розмаїття кущів не має двох однакових, так і всі діти різняться між собою почуттями, думками, характерами, здібностями. Вчитель та батьки мають знати своїх вихованців різнобічно і розвивати їхні духовні і фізичні сили.

С. Ф. Русова розглядає навчально-виховний процес у його єдності, вважаючи, наприклад, що виховувати моральні якості окремо неможливо. На її думку моральним вихованням має бути пройняте все навчання, все життя.

Провідним методом виховання С. Ф. Русова вважає гідний для наслідування приклад дорослих і всіх тих, з ким спілкується дитина. Через те, вважає вона, треба щоб вихованці у своєму оточенні бачили якнайбільше добра і краси.

Дитина має зростати не пасивним спостерігачем оточуючого, а усвідомлювати свої і чужі вчинки шляхом обміркування, самоаналізу. Вчитель, батьки повинні використовувати кожний випадок боротьби між злом і добром, аби виробити в дітях власні судження, давати змогу в різних обставинах життя виявляти свою “мужність, добре серце і правдиве поведження”.

С. Ф. Русова рішуче відкидає твердження шовіністів про те, що національне виховання приведе український народ до самоізоляції від європейського і світового культурного процесу. І в наш час, ці ж спекуляції мають місце з боку різного роду псевдоінтернаціоналістів.

Ніби передбачаючи подібне, С. Ф. Русова дає їм обґрунтовану відповідь: “Національне виховання забезпечує кожній нації найширшу

демократизацію освіти, коли його творчі сили не будуть покалічені, а навпаки – дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу: воно через пошану і любов свого народу виховує в дітях пошану і любов до других народів і тим приведе нас не до вузького відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами і націями”.

Альтернативи національному вихованню С. Ф. Русова не визнає, вважаючи, що тільки національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти. Вона прагне того, щоб педагог не був скутий догматичними циркулярами, якими визначається зміст освіти та добір методів навчання. Вчитель має бути розкутим і самостійним у складанні навчальної програми, у використанні форм та методів навчальної діяльності. У “Дидактиці” вона пише, що “в кожному навчанні вчитель має пам’ятати дидактичні правила, але не триматися їх, як сліпий плоту..., що окрім усіх дидактичних засобів, кожний учитель має свій індивідуальний, приладнений до свого класу, до відомих йому учнів, до тих або інших умов навчання” [8, с. 385].

Провідне місце у навчанні, фізичному і духовному зростанні дітей С. Ф. Русова надає народному вчителю – “в його руках майбутність народу, бо діти, які вийдуть із школи, мають бути каменярами у відбудові молоді української держави, мають розробити свою культуру, свої національні скарби” [9, с.392]. Він має бути національно свідомим українцем, що володіє високим рівнем культури, педагогічними надбаннями попередніх поколінь педагогів, скарбами народної педагогіки, здатний творчо використовувати їх на практиці. Просвітитель застерігає вчителів від рутинерства, формалізму, казенної дисципліни. Носій добра і краси, вчитель ніколи не вживає щодо дітей кари або погроз. На переконання педагога любов до дітей – той ґрунт, на якому виховання досягає своїх завдань.

С. Ф. Русову дуже хвилювала політична і соціальна незахищеність українського вчителя. Постійна матеріальна скрута, переслідування, безправність у всіх сферах життя негативно позначаються на його загальнокультурному і професійному рівні. Такий вчитель мало що може

зарадити у виховній справі. Суспільство має створити для вчителя такі умови, щоб він не на словах, а на ділі почувався вільним, щасливим, незалежним у правовому й економічному становищі. Тоді він матиме можливість на творчість, демократизм, у своїх діях здійснюватиме людину творчу місію у суспільстві.

Концепція національної системи освіти і виховання С. Ф. Русової має надзвичайну актуальність для розбудови української незалежної держави. Нею керуються держава і суспільство у розв'язанні сучасних проблем вдосконалення діяльності системи національної освіти і виховання в Україні.

Заповітом і наказом звучить звернення С. Ф. Русової до сучасного покоління: "... Народ, що не має своєї школи, попасає задніх. Йому замкнено двері до пишного розвитку своїх культурних сил, він засуджений на пригноблене становище, на постійне вживання чужого хліба; живе він не по своїй живій думці, а чужим розумом. Такому народові, який не має своєї школи й не дбає про неї, призначені економічні злидні й культурна смерть. Ось через що сучасним гаслом усякого свідомого українця мусить бути завдання: рідна школа на Україні. Тому та нація, яка утворила у своїй державі національну школу для всієї людності, є щасливою; вона сміло може дивитися на своє майбутнє; національна освіта дасть їй змогу посилити свої економічні можливості і широко розвинути культурні творчі сили" [10, с. 392].

Сучасне покоління освітян сприймає концептуальні засади розбудови вітчизняної школи, які започатковані С. Ф. Русовою, і на своїх першому і другому Всеукраїнських з'їздах визначило стратегію розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу ХХІ ст.

Література:

- 1, 2, 4, 9, 10. Русова С. Ф. Національна школа. В кн.: *Історія української школи і педагогіки. Хрестоматія. Упорядник професор О. О. Любар.* – К.: Знання, 2003. – С. 391-392.
- 5, 6, 7, 8. Русова С. Ф. Дидактика. В кн.: *Історія української школи і педагогіки. Хрестоматія. Упорядник професор О. О. Любар.* – К.: Знання, 2003. – С. 381-390.
3. Русова С. Ф. Дошкільне виховання. В кн.: *Софія Русова. Вибрані педагогічні твори. Кн. перша.* – К.: Либідь, 1997. – 271 с.